

Järn och bosättning vid Råsvallslund.

En vikingatida by i Linde bergslag, Örebro län.

Av David Damell och Martin Edlund

Damell, D. & Edlund, M., 2006. Järn och bosättning vid Råsvallslund. En vikingatida by i Linde bergslag, Örebro län. (Iron and settlement at Råsvallslund. A Viking Period village in the Linde mining district, Örebro county). *Fornvännen* 101. Stockholm.

Archaeologists and historians have long believed that the iron producing areas of Middle Sweden were mainly colonised during the Middle Ages. Recent pollen analyses, however, indicate scattered settlement here already from the last centuries BC onward. A Viking Period settlement at Råsvallslund on the shore of Lake Råsvälen in Örebro county was partly excavated in 2002 and 2003. The results show that there was quite a sizeable population here from the Viking Period onward. The inhabitants probably based their wealth on iron production and export to the densely populated Lake Mälaren area to the south. Finds from graves at the settlement indicate wealth as do the remains of a log cabin with a sturdily constructed oven. This house type is otherwise unknown from the central parts of Viking Period Sweden.

*David Damell, Örebro läns museum, Box 314, SE-701 46 Örebro
damell.modin@tele2.se*

*Martin Edlund, Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen, Box 1406, SE-701 14
Örebro
martin.edlund@raa.se*

Frågan om den tidiga järnproduktionens betydelse för en bebyggelseetablering i Örebro läns nordliga bergslagsområden (Noraskog och Linde bergslager) redan under järnåldern har under det senaste årtiondet kommit att diskuteras bland arkeologer och historiker. Orsaken är bl.a. att pollenanalyser visar att spannmålsodling pågått kontinuerligt här redan från århundradena f.Kr. och fram genom järnåldern (Damell 2001). Att järnproduktion ägt rum här mycket tidigt har forskningen varit väl medveten om. Den har emellertid tidigare tolkats mera som ett utmarksbruk. De nya pollenanalyserna ändrar dock delvis denna uppfattning i riktning mot att järnproducenterna kan ha varit fast bosatta i området (Damell & Damell-Modin 1999; Damell 2002).

Under senare år har även de relativt talrika röjningsröseområdena i de här bergslagsområdena dragits in i diskussionen (t.ex. Eriksson 2003; Kling & Myrdal 2003, s. 12 f) dock utan att helt säkra slutsatser kunnat dragas om rösenas ålder. Att röjningsrösen hänger samman med tidig odling och beteskultur är naturligtvis mycket sannolikt liksom att bebyggelser bör ha varit knutna till dessa aktivitetsområden (jfr Svensson 1998; Widgren 2003). På några få ställen förekommer även enstaka gravar, vilka ju regelmässigt betraktas som säkra signaler om fast bosättning. Några få föremålsfynd kan också sägas tyda på bosättning.

Sammantagna synes gravar, röjningsröseområden, blästplatser och pollenanalyser tala starkt för en etablering av en kontinuerlig, mycket gles

Anläggning	Material	Lab.nr.	BP	cal 1 σ cal 2 σ
A5 Rostgrop	träkol	St-8598	1240 \pm 70	690-890 AD 660-900 AD
A6 Brandlager	träkol	St-8597	3185 \pm 155	1640-1260 BC 1900-1100 BC

Tab. 1. ¹⁴C-analyser. Långa sand, Kölsjön, Raä 449, Ljusnarsbergs sn, Västmanland.

bosättning i de aktuella områdena redan från början av järnåldern och framåt. Kanske kan järnproduktionen redan initialt ha alstrat exportinkomster, då en del järn mycket väl kan ha sålts till jordbruksdistrikten kring Mälaren och Hjälmaren.

Detta kan sägas vara ny kunskap (jfr Hyenstrand 1974). Tidigare har man menat att fast bosättning etablerats här först i och med medeltidens expansiva hyttbruk baserat på gruvdrift, det vill säga bergmalm. Detta är riktigt i den meningen att den stora kolonisationen här tog riktig fart först under medeltiden och då med tydlig anknytning till bergshandlingen. Men tecken finns alltså på att ett liknande samband mellan järn och bebyggelse funnits redan tidigare, under järnåldern.

Här skall undersökningar presenteras som visar på ett sådant samband, en studie vi kan kalla Kölsjö - Råsvallsexemplet.

Kölsjön

År 1982 undersökte Viking Wedberg (1986) en genom sjödämning skadad järnframställningsplats vid Långasand invid Kölsjön (Raä Ljusnarsberg 449, belägen ca 25 km N om Lindesberg och 15 km norr om grav- och boplatsoområdet vid Råsvallslund, närmare beskrivet nedan).

Kölsjön ingår i Arbogaåns övre vattensystem, alltså med utlopp österut i Mälaren. Råsvallslund ligger nära Storåns utlopp i sjön Råsvallen, d.v.s. med vattenvägförbindelse till Kölsjön via Löa. Den undersökta järnframställningsplatsen Långasand var kraftigt skadad genom erosion förorsakad av Kölsjöns dämningar genom århundraden. På platsen fanns ganska mycket slagg jämte

ugnsfragment av bränd lera. Järnproduktionen på platsen tycks ha varit omfattande men kan på grund av skadorna inte beräknas särskilt noga. Minimimängden bevarad slagg här torde dock ha uppgått till ca 1,6 ton, men sannolikt betydligt mer eftersom större delen av produktionsområdet torde ha varit bortspolat. Råvaran, d.v.s. sjömalmen, har funnits direkt tillgänglig i sjöbotten utanför produktionsplatsen.

Två ¹⁴C-analyser har utförts av träkol ur olika lager på undersökningsplatsen: ett från en sannolik rostgrop och ett från ett underliggande brandlager. Brandlagret visade sig härröra från äldre bronsåldern medan provet från rostgropen daterades till tidiga vikingatiden, en datering som blir särskilt intressant i relation till undersökningsresultaten från Råsvallslund. Dessutom har ytterligare två slaggförekomster påträffats vid Kölsjön vid sidan av Långasand, den ena av sådan omfattning att den kan tolkas som rester efter en storproduktion. Ingen av dessa två platser har dock undersökts eller analyserats närmare. På den större har dock rester efter blästugnar kunnat konstateras.

Man kan dra slutsatsen att blästugsproduktionen av järn vid Kölsjöns stränder varit omfattande och tydligen hemmahörande i vikingatid. Inga andra blästplatser har hittills kunnat konstateras inom detta område.

Råsvallslund

Vid Guldsmedshyttan i Linde socken (ca 10 km NNV om Lindesberg), Västmanland, finns ett mycket välbevarat grav- och boplatsoområde med väl synliga husgrundsterrasser (fig. 1; Raä 101 och 104 i Linde socken). Här företogs under

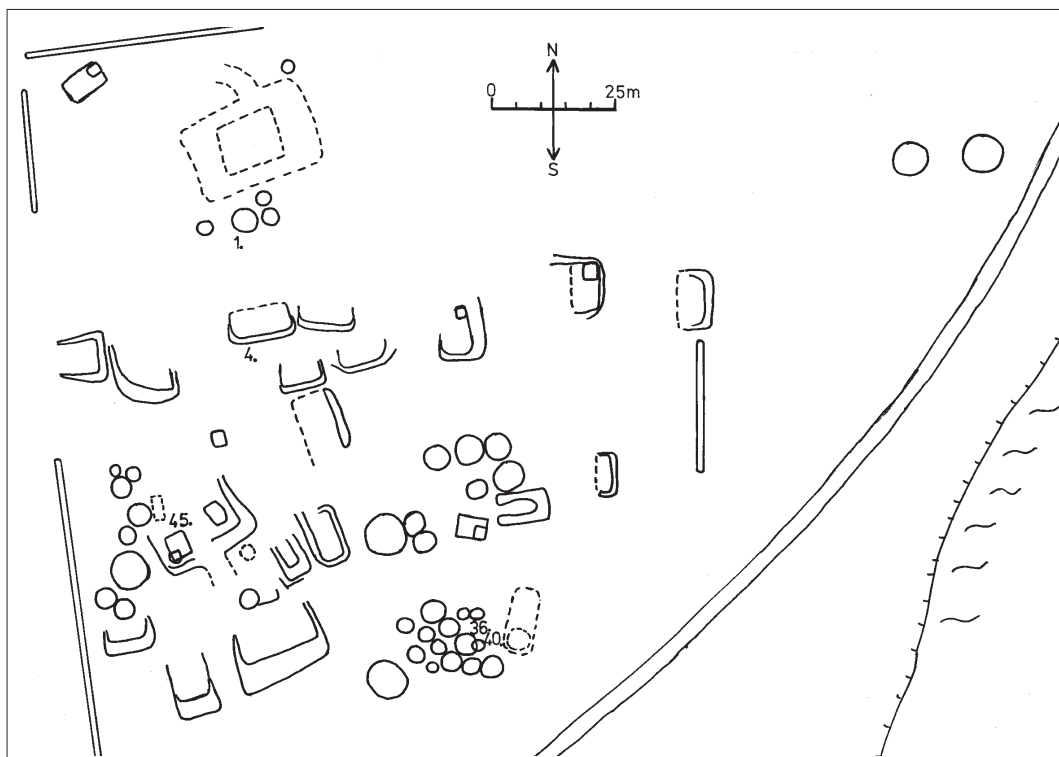

Fig. 1. Grav- och boplatsoområdet vid Råsvalslund i Guldsmedshyttan, Linde socken, Västmanland och Örebro län. Edlund 2006 med bakgrundsmaterial från Rydén 1995, ÖLM. —The settlement and cemetery at Råsvalslund, Linde parish, Västmanland.

åren 2002 och 2003 arkeologiska undersökningar som resulterade i flera viktiga upptäckter. Det framkom flera föremålsrika gravar från tidiga vikingatiden, därtill hus från sena vikingatiden med ovanliga byggnadstekniker och uppvärmningsanordningar.

Mellan Råsvalslunds gård och den nedlagda järnvägen i Guldsmedshyttan finns en sydligt sluttande hagmark ner mot sjön Råsvalens strand. Boplatsläget är strategiskt valt på en utskjutande moränudde med närhet till sjön och lättbearbetade sandjordar i sydläge. Inom grav- och boplatsoområdet Raä 101 (inbegriper Raä 102, 103, 459) och Raä 104 finns ett i fem grupper uppdelat gravfält med 39 runda stensättningar, 2,5–7,5 m i diameter, jämte två gravhögar, 7,5–8 m i diameter. Det finns också flera sänkcor, varav en avlång invid en gravgrupp. Det har i det senare fallet spekulerats i likheter med

båtgravar eller båthus. Vid gravarna ligger boplatslämningarna med 22 tydliga husgrundsterrasser, vars bostadsytter är stenröjda och kantade av grova stenar. Här finns husgrunder med nedsänkt golv, förmodade spisirösen och källargropar. Efter slyröjning av hela det tidigare igenväxta hagmarksområdet mellan Raä 101 och Raä 104 under vintern 2004–2005 visade det sig dessutom att just detta område innehåller ytterligare terrasseringsar varför hela hagmarken nog bör betraktas som ett sammanhängande fornlämningskomplex. Ett hundratals meter öster om fornlämningsområdet finns ytterligare husgrunder, stensträngar, röjningsrösen och en offerkälla, den så kallade Ringakällan.

Guldsmedshyttan eller »Gwlsmedz hytte» omnämnes redan på 1400-talet tillsammans med Silvergruvan och Stripa gruva som kung Karl Knutsson Bondes egendomar. Centralt i

Fig. 2. Spännbuckla i brons frånstensättning 36. Foto M. Edlund, ÖLM. –Tor-toise brooch from grave 36.

samhället rinner Hammarskogsån med rester efter Kronobruket, Silverhyttan och Bergsmanshyttan.

Vid Guldsmedshytte kronobruk fanns bl.a. kopparbruk, järnbruk, hammare, styckebruk, borrarverk och lodgjuteri. Här göts Sveriges första järnkanoner på 1560-talet och merparten av arméns kanonkolor (Klingnéus 1989, s. 423, 443; Lindgren 2000, s. 119, 186, 198).

I skriftliga källor och på kartor kan man följa Råsvalslund ner till 1500-talet. Nuvarande Råsvalslunds gård byggdes 1854 på Råsvalsgärdet, som under 1700- och 1800-talen var bebyggt med ekonomibyggnader. Gårdens föregångare 1551–1621 hette Råsvars gård eller ladegård och var Gustav Vasas avelsgård vid sidan av Guldsmedshytte kronobruk. 1539–1548 kallades enheten Råszwarsby och var enligt Johan Johansson (1889, s. 414) öde, men ägdes och brukades som utjordar av Guldsmedshytteborna. Under Råszwarsby låg även ett torp, vilket kan vara detsamma som Råssuarstorpet 1558–1619 (SOFI; Johansson 1881–1882, s. 162–163; Klingnéus 1989, s. 444).

Det är möjligt att den medeltida gården legat på platsen för nuvarande Råsvalslunds gård. Detta styrkes av att här tidigt gjordes lösfynd av en hillebard, en järndolk med bronsknopp och

tre kanonkolor (Rydén 1995; Esbjörnsson 2003, s. 253–254; Edlund ms.).

Gravarna

Inom grav- och boplatsskomplexet finns fem gravgrupper varav vi valde att undersöka tvåstensättningar: nr 1 högst uppe på höjdsplatån i norr och nr 36 på en lägre platå mot sjön. Vid den senare fann vi ytterligare en grav, nr 40. Gravarna innehöll brandbegravningar. Osteologisk analys av de brända benen har genomförts av Leif Jonsson och vedartsbestämning av Ulf Strucke, Riksantikvarieämbetet.

Grav 1 visade sig vara delvis plundrad med ett visitkort kvarlämnat i form av en brun ölflaska från tidigt 1900-tal. Dock fanns en del gravgods kvar i botten av brandlagret och strax utanför graven: keramikurna, tvärpilspets av järn, sammansatt kam av horn (kronhjort eller älg), skifferbryne och eldslagningsflinta samt krampa, söm och spikar. De brända benen kommer från en vuxen människa, över 20 år gammal, vars kön inte kunde bedömas. De medföljande djuren var en vuxen, medelstor hund, ett ungt får eller get, nötkreatur samt medelstort däggdjur (ungdjur av får/get?). Graven har genom föremålsanalys och ¹⁴C-analys av grankol kunnat dateras till ca 800 cal AD, d.v.s. tidig vi-

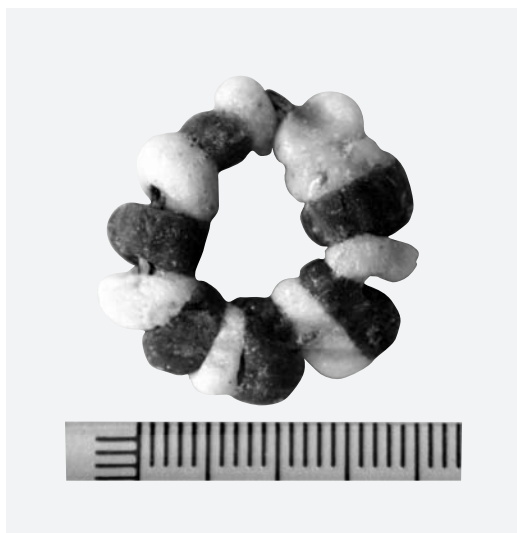

Fig. 3. Pärlring med glaspärlor på bronsring från stensättning 36. Foto M. Edlund, ÖLM. —Beads on a bronze wire ring from grave 36.

Fig. 4. Knutring i brons från stensättning 40. Foto M. Edlund, ÖLM. —Bronze ring from grave 40.

kingatid. Enligt muntliga uppgifter och noter i Fornminnesregistret skall två gravar på höjden ha genomgrävts på 1930-talet varvid ett eldstål framkom. Likaså provgrävdes en mindre grav 1957 av Gunnar Ekelund i samband med fornminnesinventeringen. Då påträffades kol och brända ben. Fynden från dessa tidigare grävningar har ej kunnat återfinnas.

Grav 36 visade sig dölja två gravgömmor, varav den ena (nr 36) överlagrade den andra (nr 40).

Den översta gravgömmen innehöll en kruka, delar av två ovala spännbucklor (fig. 2), bronskedja, järnring, sammansatt kam av horn med flätbandsornamentik, två broddar och ett 40-tal glaspärlor (fig. 3). De brända benen tillhör en vuxen människa, över 60 år, där könet inte var bedömbart. Personen åtföljdes av en vuxen, medelstor hund, vuxen katt och vuxen tupp. Graven kan både genom ^{14}C -analys av kol från tall och björk och föremålstyperna dateras till omkring 800 cal AD.

Den undre gravgömmen (nr 40) bestod av en kruka i ett benlager, delar av ett likarmat spänne, delar av en stämpelornerad armbygel i brons, två knutringar i brons (fig. 4), bronsring, sex myntformade järnhängen med pålagt tenn/

bly, en kniv, hanköglor till laggade träkärl, sammansatt kam av horn, flintavslag samt ett 60-tal pärlor. Pärlorna är tolv fasettslipade bergkristall- och karneolpärlor, två ögonpärlor och resterande färgade glaspärlor. De brända benen i benlagret tillhör en vuxen människa, 40–60 år, av obestämt kön. Medföljande djur var en vuxen, medelstor hund av hankön och höna. Inom urnan fanns ben av en vuxen kvinna, 40–60 år, med en vuxen medelstor hund. Möjligen är det samma individer som i benlagret. Graven har genom både ^{14}C -analys av kol från gran och föremålstyper kunnat dateras till sen vendeltid eller tidig vikingatid, d.v.s. omkring år 800 cal AD.

Utifrån fynden har bedömningen gjorts att grav 1 varit en mansgrav medan gravarna 36 och 40 sannolikt varit kvinnogravar, i nr 40 möjligen med två individer. Fynden visar att de gravlagda varit klädda i enlighet med den tidiga vikingatidens mode. Bronsspännena tillhör den tidiga vikingatidens vanliga typer som göts bl.a. på Birka. Glaspärlorna kan hänföras till Sydvästskandinavien medan bergkristall- och karneolpärlorna troligen har sitt ursprung i Sydvästasien (se Kaland 1992, s. 192–193; Thunmark-Nylén & Nockert 1995, s. 53–54).

Anläggning	Vedart	Del	Lab.nr.	BP	cal AD 1 σ cal AD 2 σ
A1 Stensättning	Gran	-	Ua-20275	1205 \pm 40	770-890 690-900
A4 Hus	Tall	ytved	Ua-20276	920 \pm 40	1030-1170 1020-1220
A4 Hus	Tall	-	Ua-20277	845 \pm 40	1160-1255 1150-1280
A4 Hus	Tall	-	Ua-20278	270 \pm 35	1520-1670 1490-1680
A36 Stensättning	Björk	-	Ua-20279	1180 \pm 40	770-900 770-980
A40 Stensättning	Gran	stam	Ua-20280	1230 \pm 35	760-880 680-890
A45 Hus	Tall	stam	Ua-20281	1015 \pm 35	984-1033 960-1050
A45 Hus	Björk	näver	GrN-28357	920 \pm 35	1030-1100 1020-1190
A45 Hus	Björk	ung stam	Poz-4498	915 \pm 35	1030-1170 1020-1210
A45 Hus	Tall	stam	Poz-4499	435 \pm 30	1436-1473 1410-1500

Tab.1. ¹⁴C-analyser. Råsvalslund, Guldsmedshyttan, RAÄ 101, Linde sn, Västmanland.

Gravfynden tyder på att dessa människor levat i gott välstånd. Så rika gravar är mycket sällsynta inom Örebro län. Några exempel finns dock, bl.a. från Jägarbacken vid Karlslund i Örebro och Husabergsudde nära Askersund. Men i Mälardalens kvinnogravar från denna tid är just den här fyndsammansättningen vanlig, vilket visar att goda förbindelser funnits mellan Råsvalslund och omvärlden.

Favoritdjuret på platsen tycks ha varit hund, något som i och för sig inte är förvånande med tanke på bosättningens läge långt ute i den dåvarande vildmarken. Inte heller är fynden av kreatursben och höns förvånande. Däremot är det mycket märkligt med katt, ett djur som är ovanligt i vikingatida gravar. Katter förekom-

mer i enstaka mälardalsgravar, exempelvis på Lundagravfältet på Lovön i Mälaren nära Drottningholm och på Järvagravfältet i Spånga norr om Stockholm. Därtill även på de tidiga handelsplatserna Birka och Sigtuna.

Timmerhus och rökugnar

I den mellersta delen av sydslutningen mot sjön finns merparten av de 22 husgrundsterrasserna. För att närmare studera hur terrasserna var byggda, vilka hustyper som varit aktuella och när husen bebotts, undersöktes två av terrasserna, nr 4 och nr 14/45. Nr 4 var orienterad Ö-V, 13 x 5 m stor och begränsad av en kraftig stenkant i söder. Här undersöktes ett 8 m långt schakt tvärs över terrassen. Den var uppbyggd av stora run-

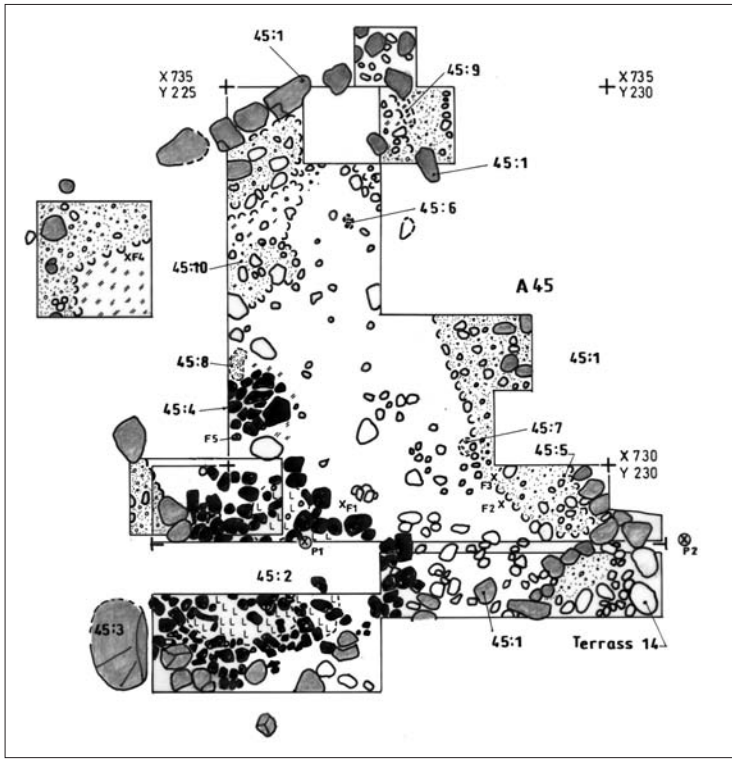

Fig. 5. Husgrund 45 vid Råsvallslund med rösgn, eldpall och mullbänk. M. Edlund 2003, renritat av Abtin, ÖLM. —House foundation 45 with an oven, a hearth platform and earthen banks along the walls.

dade stenar och utfylld med mindre stenar, sand och grus, varigenom man skapat en plan yta med god dränering. I schaktet påträffades ett jordgolv med intrampade kolbitar och en stenpackning, men inga spår efter stolphål. Mera tydliga var syllstenarna på långsidorna och ett ingrävt parti i den norra delen av terrassen. Huset begränsades av några större stenar i terrassens kortsidor, vilket ger en storlek av ca 12 x 4,5 m. Syllstenarna tyder på att det förmodade långhuset i stället varit en timmerbyggnad, kanske knuttimrad. Fynden inskränkte sig till ett tunt bronsbleck och en hästkosöm. Fosfatkartering genomfördes inom schaktet. Värdena var låga med undantag av några högre värden i anslutning till stenpackningen. Kolprover från de olika skikten har ¹⁴C-analyserats och visar på sent 1000-tal och tidigt 1200-tal. Ett prov ur stenpackningen visar på 1600-tal. Sannolikt har detta hus fungerat som förrådsbyggnad.

Terrass nr 14/45 (fig. 5) är också orienterad Ö-V, 20x11–16 m stor och begränsad av kraftigt

sluttande kanter i söder och öster. Här syntes två 5x5 m stora kvadratiska gropar (husgrund 45 och 46) samt ett spisaröse. År 2002 provundersöktes ett 2x1 m stort område i anslutning till spisaröset i husgrund 45. I schaktet framkom utöver röset i husets sydvästra hörn flera syllstenar. Jordprover visade på höga fosfatvärden vid spisen och vid husets norra sida. ¹⁴C-datering av ett kolprov taget invid spisaröset gav tidigt 1000-tal, d.v.s. sen vikingatid. Detta dateringsresultat medförde att undersökningen fortsattes under sommaren 2003 över så gott som hela denna husgrunds yta. Gropen hade skapats genomsnittligen av större delen av huset grävts ner i terrassen som en form av suterrängbyggnad. På dess östra sida fanns även en avfallsgrop. Längs med väggarnas insidor i väster, norr och öster fanns en mullbänk av jord och grus, ca 75 cm bred. Denna kantades utåt av tätt liggande syllstenar. Den södra vägglinjen avslutades med ett stolphål mitt emot spisaröset, vilket antyder att ingången funnits här. Syllstenarnas läge och storlek tyder på

Fig. 6. Fiskedrag i brons från husgrund 45. Foto P. Torgén, ÖLM. —Bronze fishing lure from house 45.

att byggnaden en gång utgjorts av ett ca 6x7 m stort liggstimmerhus, kanske knuttimmerat.

Spisröset visade sig vara rester av en rökugn eller rösugn. Den bestod av en instörtad lerkupol av bränd lera över ett ugnsgolv av flata stenar samt med en öppning snett in mot rummet. Kupolen täckte en stensatt härdyta, ca 2 m lång och 1,25 m bred, som omgärdades av 1,75x2,25 m stort raserat stenfundament. Mitt på jordgolvet inne i byggnaden fanns även en härdpall om ca 75x75 cm. Kompletterande ¹⁴C-dateringar visar jämte fynden att huset varit i bruk under början av 1000-talet. Mitt på jordgolvet och längs med mullbänken påträffades merparten av fynden som bestod av ett fiskedrag i brons (fig. 6), fyra tunna bronsbleck, en skedborr av järn, fyra nätsänken i skiffer, en sländtrissa i skiffer, en smält glaspärkla, två slaggstycken samt flera brända och obrända ben och flintstycken. Fiskedraget i brons är mycket ovanligt och har sin enda motsvarighet i ett av järn från Kråkbergs vikingatida gravfält i Mora socken, Dalarna (Serning 1966, s. 158).

Leif Jonsson har beskrivit benmaterialet från husgrunden och avfallsgropen enligt följande. Nötkreatur, får och ett mindre däggdjur av kattstorlek har påträffats. Vilda däggdjur kan inte påvisas. Det enda viltet som hittats är en oidentifierad fisk. Det mesta av de brända djurbenen i husgrunden kan tolkas som benrester som blivit kvar efter det att hundar tuggat i sig de mest ätbara delarna. Avsaknad av brända rester av mjukare ledändar, kotor och andra element med svampartad vävnad tyder på detta.

Det som bränts är ofta diafysdelar som hundarna troligen lämnat otuggade. Fyndet av övre och undre kindtänder av får/get i avfallsgropen (utanför husgrunden) kan möjligen komma från samma individ och skulle i så fall ha varit en del av ett kranium. Om så varit fallet skulle dessa ben kunna tolkas som slaktavfall eller rester av ett tillrett och avätet fårhuvud. Den lösa, obrända epifysen av en täled av nötkreatur i husgrunden kommer från en köttfri men inte mærgfri del av djurkroppen. Att hundar inte tuggat i sig denna del kan tyda på att fötternas delar skilts från resten av nötkreaturskroppen och tagit en annan väg än köttiga delar, kanske gått till limkokning eller något annat (leksaker, skaft, nätsänke?).

Resultaten från undersökningarna av de båda husen är intressanta. Den typiska järnåldersbostaden var det treskeppiga långhuset med takbärande stolpar i två rader och ytterväggar av lerklinat flätverk. Dessa hus innehöll bostadsdel, fähusdel, lada och förråd. Uppenbarligen är det inte fråga om hus av denna typ vid Råsvallslund. Att hus 45 fungerat som bostad torde det knappast råda något tvivel om.

Flera nyheter beträffande byggnads- och uppvärmningsteknik introducerades i Skandinavien under vikingatiden, framför allt inom de dåvarande centralområdena bland dem Mälardalen. Från nuvarande Rysslands barrskogsområden kom timmerhuset med stensyll och knutad vägg-sammanfogning, likaså rök- eller rösugnar byggda av sten och lera utan rökgång. Vid utgrävningar i ryska stadslager, t.ex. i Novgorod, Staraja

Ladoga och Gorodisjtje, har man funnit timmerhus med bevarade stockar och ugnar från 800-talet och framåt (Thompson 1967, s. 39–43; Clarke & Ambrosiani 1999, s. 121). Samma hus typer återfinns på 900- och 1000-talen på flera platser i Mälardalen, såsom Helgö, Birka, Sigtuna, Sanda i Fresta socken och Pollista i Övergrans socken (Göthberg 2000, s. 83–85); därtill vid det norrländska Arnäsbacken, Arnäs socken, Ångermanland (Ramqvist 1998, s. 140).

Järnframställning och handel

Den vikingatida boplatsten och det tidigmedeltida Råszwarsby har troligen bestått av flera permanent bebodda gårdar, att döma av gravområdet med fyra mindre gravgrupper och den ensamma femte gruppen i öster. Byborna försörjde sig sannolikt på boskapskötsel, jakt, fiske, odling och handel med järn. En viktig basnäring var säkert boskapskötseln med nötkreatur och får eller getter, vilket flera stenröjda ängar och hagar i anslutning till platsen visar. Likaså jakten för kött och pälsar samt fisket med nät och fiskedrag i sjön Råsvallen. Att en blygsam sädesodling även förekommit kan man förmoda. Den möjligen viktigaste delen av ekonomin och kanske en förutsättning för denna bebyggelse bör dock järnframställningen i dessa områden ha varit. Järnhanteringen har sannolikt pågått som ett utmarksbruk då endast åtta små bitar porös järnslag och två malmstycken framkom vid undersökningarna. Detta torde innebära att smältningen skedde där malmen fanns medan bearbetning och smide kan ha utförts i byn. Däremot visar de tunna bronsblecken från de undersökta husen att metallhantverk kan ha förekommit med möjlig tillverkning av fiskedrag och bronskärl. Det kan naturligtvis även vara fråga om inköpta föremål i likhet med gravarnas pärlor och smycken.

Inom Örebro läns bergslagsdel finns flera arkeologiskt undersökta och testdaterade s.k. lågtekniska järnframställningsplatser med datering spridda från 700-talet f.Kr. till vikingatiden, en period om 1600–1700 år (Damell & Damell-Modin 1999, s. 124, 127; Damell 2002, s. 8). Vid sjön Lilla Grängen i Hjulsjö socken och (som sagt) vid Kölsjön i Ljusnarsbergs socken, ca 15 km norr om Råsvallslund, finns blåst-

platser från vikingatiden (Damell & Damell-Modin 1999, s. 125–126).

Man kan alltså mot denna bakgrund förmoda att Råsvallslund kan ha utgjort en kontrollpunkt för områdets järnproduktion, som sannolikt skapat ett exporterbart överskott (Damell & Damell-Modin 1999, s. 126; Damell 2000, s. 7). Man kan undra om verksamheten styrdes från Mälaronrådet eller om järn- och pälsproducenterna var Bergslagens första fria »bergsmän»? Det kan i detta sammanhang även vara värt att notera att masugnstekniken tycks ha kommit i bruk tidigt i dessa områden. Masugnsslagg från Moshyttan i Järnboås socken inom Noraskogs bergslag har daterats så tidigt som till sena vikingatiden, medan några andra hyttor möjligen varit i bruk under 1100-talet (Wetterholm 1998, s. 32). Här behövs dock ytterligare undersökningar innan man vågar hävda ett så tidigt masugnbruk.

Den rika förekomsten av järn och vilt i området har säkert medfört en viss överproduktion, vilket möjliggjort export och handel. Varna transporterades på mindre klinkbyggda båtar längs Arbogaåns vattensystem, den enda lätttrafikerade färdleden under denna tid, ner till bygden kring Fällingsbro och sedan kanske vidare ut till Mälaren och dess handelsplatser såsom Birka och senare Sigtuna. På handelsplatserna bytte man till sig salt, spannmål, fina tyger och andra lyxartiklar som pärlor och bronsmycken. Handelsresorna skapade kontakter och gav nya kunskaper om t.ex. hustyper och uppvärmningsmetoder, metallhantverk m.m. Det är säkert resultaten av dessa kontakter vi ser spår av vid Råsvallslund.

Järnåldersbosättningen vid Råsvallslund är unik i Bergslagen. Dess gravfält och syllstenshus på terrasser visar att det var en permanent bebyggelse med möjligen flera vikingatida gårdar, således en by. De närmaste motsvarande grav- och boplatssområdena finns i Mälardalen och östra Sverige även om man ytterst sällan ser dem så välbevarade som i fallet Råsvallslund.

Sammanfattning

Mot bakgrund av resultaten synes det inte alltför vågat att lansera hypotesen att järnproduktionen vid Kölsjön initierats från bosättningen

vid Råsvallslund, den enda järnåldersfornlämningen inom hela denna bygd. Produktionen tycks ha haft en betydande omfattning och med viss sannolikhet givit överskott, använt för export till det expansiva Mälardalenområdet. Det ger en förklaring till Råsvallslundsbosättningens existens och relativa burgenhet, iakttagbar bl.a. i gravgodset. Kanske är det rent av så att Råsvallslund markerar startpunkten för traktens mera storskaliga järnproduktion för export till marknadscentra i Mälardalen såsom Birka och senare Sigtuna. Naturligtvis får inte heller pålsjaktens betydelse glömmas bort i sammanhanget. Den för tiden nymodiga timmerbyggnaden med ugn och eldpall kan ses som en teknologisk återimport.

Referenser

- Beiwert, I., 1981. *Fasta fornlämnningar och förhistoriska miljöer 4. Översiktlig fornlämningsanalys Örebro län*. Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen, PM och arbetshandlingar 1981:19. Stockholm.
- Clarke, H. & Ambrosiani, B., 1993. *Vikingastäder*. Stockholm.
- Damell, D., 2001. Om pollenanalyser inom norra delen av Örebro län (ovanför 59°30' nordlig bredd). *Vi får tacka Lamm*. SHM Studies 10. Stockholm.
- 2002. Funderingar kring Örebro läns bergslager. *Blick för Bergslagen* 2002. Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen. Örebro.
- Damell, D. & Damell-Modin, M., 1999. Järnålder i Noraskogs och Linde bergslager. *Forskaren i fält, en vänbok till Kristina Lamm*. Skrifter 27. Riksantikvarieämbetet UV. Stockholm.
- Edlund, M., 2003. Råszwarsby – där vikingarna slog sig ner i Bergslagen. *Lokalhistorisk läsning för Örebro län* 7. Örebro.
- Eriksson, T., 2003. Rösen i Bergslagsbygd – exemplet Nora. *Noraskogs Nya Arkiv* 7. Hembygdsföreningen Noraskog.
- Esbjörnsson, E., 2003. Värt att se i Örebro län. *Från bergslag och bondebygd* 2002. Örebro.
- Göthberg, H., 2000. *Bebyggelse i förändring. Uppland under slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. OPIA. Uppsala.
- Hyenstrand, Å., 1974. *Järn och bebyggelse. Studier i Dalarnas äldre kolonisationshistoria*. Falun.
- Johansson, J., 1881–1882. *Om Noraskog II*. Stockholm.
- 1889. *Noraskogs Arkiv I*. Stockholm.
- Jonsson, L., 2006. Osteologisk undersökning av brandgravar och boplatser från yngre järnålder, Råsvallslund, Guldsmedshyttan, Linde socken. Fornlämning 101, Örebro län (Västmanland). Osteologisk rapport 2006.02.16.
- Kaland, S.H., 1992. *Drakt og smykker*. Roesdahl, E. (red.). *Från vikingar till korsfarare – Norden och Europa 800–1200*. Stockholm.
- Kling, J. & Myrdal, E., 2003. *Biologiska kulturarv i Bergslagen*. Skogsvårdsstyrelsen i Värmland-Örebro 2003. Karlstad.
- Klingnéus, S., 1989. *Närkes militärhistoria. Närkingar i krig och fred*. Kumla.
- Lindgren, C.M. (red.), 2000. *Bergslag. Kartläggning av källorna till samt studier i bergshanteringens historia i Örebro län*. Örebro.
- Ramqvist, P., 1998. *Arnäsbacken – en gård från yngre järnålder och medeltid*. Umeå.
- Rydén, R., 1995. Rapport över specialartering av grav- och boplatssområde vid Råsvallslund, RAÅ 102, 103, 459, (101), Linde socken, Örebro län. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Serning, I., 1966. *Dalarnas järnålder*. Stockholm.
- SOFI. Språk och Folkminnesinstitutet, Uppsala. Jordebok och sockenlådor.
- Svensson, E., 1998. *Människor i utmark*. Lund studies in Medieval archaeology 21. Lund.
- Thompson, M.W., 1967. *Novgorod the Great. Excavations at the Medieval city directed by A.V. Artsikhovskiy and B.A. Kolchin*. New York.
- Thunmark-Nylén, L. & Nockert, M., 1995. *Dräktskick*. Orrling, C. (red.), *Vikingatidens ABC*. Stockholm.
- Wedberg, V., 1986. Arkeologiska undersökningar av skadad järnframställningsplats vid Kölsjön, Ljusnarsbergs sn, Västmanland. Arkeometallurgiska institutet, rapport nr 29/1986. *Löabygden. Skrift för Löabygdens hembygdsförening* 1987.
- Wetterholm, A., 1998. *Masugnsstudier i Nora bergslag. En tusenårig masugnsteknik. Vad säger det skriftliga materialet?* Örebro universitet.
- Widgren, M. (red.), 2003. *Röjningsröseområden på sydsvenska högländet. Arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar*. Meddelanden 117. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Summary

Archaeologists and historians have long believed that the iron producing areas of Middle Sweden were mainly colonised during the Middle Ages. Recent pollen analyses, however, indicate scattered settlement here already from the last centuries BC onward. A Viking Period settlement at Råsvallslund on the shore of Lake Råsvallen in Örebro county was partly excavated in 2002 and 2003. The results show that there was quite a sizeable settlement here from the Viking Period onward. The inhabitants probably based their wealth on iron production and export to the densely populated Lake Mälaren area to the south. Finds from graves at the site indicate wealth as do the remains of a log cabin with a sturdily constructed oven. This house type is otherwise unknown from the central parts of Viking Period Sweden.

It appears likely that bloomery iron production that has been documented at Lake Kölsjön in the northern part of Örebro county was initiated from the Viking Period settlement at Råsvallslund some 15 kilometres to the south. The production probably gave good profits and allowed the people at Råsvallslund to accumulate wealth as they exported some of the iron to the Lake Mälaren area. The grave goods excavated at Råsvallslund are unusually rich: there are e.g. imported beads among them. It is also interesting to observe that new house-building techniques were used at Råsvallslund.

The Kölsjön-Råsvallslund complex is one of the best examples known of how the Bergslagen area was colonised in order to profit not only from farming but also from iron production.